

ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת ...

שבת א. הכהן רפפורט

במדרש אסתר רבה פרשה י' איתא: "רבי פנחס אומר מלך מרדכי על היהודים, מה המלך לובש פורפרין כך מרדכי לבש פורפרין", הרי שהתכלת היא סימן למלכות. ויהי רצון שכשם שזכינו שהתכלת תתגלה בימינו, כך נזכה במהרה למלכות ישראל ומשיח צדקנו בראשה אכ"ר.

במניין חוטי התכלת בציצית מצאנו שלוש שיטות עיקריות לרבתינו הראשונים. הרמב"ם כתב בפרק א' מהלכות ציצית הלכה ו': "כיצד עושין את הציצית וכו' ומכניס שם ארבעה חוטים וכופלן באמצע, נמצאו שמונה חוטים משולשין תלויין מן הקרו, ואורך החוטים השמונה אין פחות מארבע אצבעות, ואם היו יותר על כן אפילו אמה או שתים כשרין, וכל האצבעות בגודל, ויהיה אחד משמונה החוטים חוט תכלת והשבעה לבנים". והראב"ד השיג עליו: "טעות הוא זה אלא השנים של תכלת והששה לבנים". רש"י בשבת כ"ז ע"ב ד"ה סלקא דעתך פירש: "דמצות ציצית בשני מיני צבע, שני חוטים של תכלת ושני חוטים של לבן", וכן פירש במנחות ל"ח ע"א ד"ה התכלת, ל"ט ע"ב ד"ה חוטי צמר, ומ"א ע"ב ד"ה מיתבי, וכן איתא התוס' ברכות ט' ע"ב ד"ה אלא, יבמות ד' ע"ב ד"ה דאפילו, כתובות מ' ע"א ד"ה כגון מילה, ובמנחות ל"ח ע"א ד"ה התכלת פירש את המקור לשיטה זו או ש"גדיל שנים גדילים ארבעה (כדאיתא שם בגמ' בדף ל"ט ע"ב) דדרשינן מיניה שנים לבן ושנים תכלת" או ש"פתיל שנים פתילים ארבעה (כדאיתא ביומא ע"ב ע"א)". ועי' גם שם במנחות מ"א ע"ב ד"ה בית שמאי, ובמה שהביא בסופו מן הספרי.

צריך לציין שהמקור שהביא התוספות ממנחות ל"ט ע"ב אינו עוסק במנין חוטי התכלת שבציצית, אלא רק במנין כלל חוטי הציצית, ועיקרו בא לעניין זה. אלא שהתוספות הניחו שגדיל אחד לבן ואחד תכלת. כיוצא בזה המקור ממסכת יומא אינו עוסק כלל בציצית אלא בעצם האמירה ש"פתילים" פירושו ארבעה חוטים. וכך כתב הבית יוסף אורח חיים סימן י"א: "מצות ציצית בזמן שהיה תכלת מצותו שיקח שני חוטים כפולים של צמר צבועים תכלת וכו'. כן כתבו רש"י והתוספות (ד"ה התכלת) בריש פרק התכלת (לח.) וכן כתבו הרא"ש (ציצית ס"ו) והמרדכי (ס"ו תתקלט) וטעמם מדאמרין בההוא פירקא (לט.) גבי גברא דמיכסי גלימא דכולה תכלתא גדיל שנים גדילים ארבעה ופירש רש"י אי הוה כתיב גדיל תעשה לך משמע שני חוטים דאין גדיל פחות משנים השתא דכתיב גדילים משמע ארבעה. וא"ת מנלן דבעינן שני חוטי לבן ושני חוטי תכלת דלמא לא קפיד קרא אלא דליהו ארבעה חוטי ואפילו חד מהאי מינא ותלתא מהאי מינא כבר תירצו התוספות דכיון דתרי מיני בעי רחמנא סברא הוא שיהיו שוים".

מאחר שסברת רש"י והתוספות מבוארת מדברי התוספות, ושיטת הראב"ד פשוטה ממה שנאמר בתורה "פתיל תכלת" ופירש שבפתיל אחד עסקינן, ראוי לבאר כאן את שיטת הרמב"ם, ולנסות להסיק את פסק ההלכה.

בתשובת הרמב"ם לחכמי לונל שהובאה בכ"מ על הרמב"ם דלעיל, ונדפסה בתשובות הרמב"ם סימן רפ"ו כתב: "יש לו לטוות חוט אחד מקצתו תכלת ומקצתו לבן ויש לו כל חוט וחוט בפני עצמו וכופלו ושזורו עד שיהיו שבעה חוטים לבן ואחד תכלת שנאמר פתיל אחד ולא שנים. וצריך לעיין בדרשה זו, שלכאורה סותרת את דרשת הגמרא מיומא שהבאנו למעלה.

והנה בביאור המשנה בתחילת פרק התכלת במנחות ל"ח ע"א "התכלת אינה מעכבת את הלבן, והלבן אינו מעכב את התכלת" פירש הרמב"ם בהלכות ציצית פרק א' הלכה ד' פירוש ייחודי: "והתכלת אינו מעכב את הלבן והלבן אינו מעכב את התכלת, כיצד הרי שאין לו תכלת עושה לבן לבדו, וכן אם עשה לבן ותכלת ונפסק הלבן ונתמעט עד הכנף ונשאר התכלת לבדו כשר". הרי שהתכלת אינה מעכבת את הלבן פירושו שיש לקיים מצוות ציצית בחוטי לבן ללא תכלת כלל אם אין לו תכלת. אבל מה שהלבן אינו מעכב את התכלת הוא רק אם עשה בציצית לבן ותכלת כתיקונם וחוטי הלבן נקרעו - רק אז אין הם מעכבים את קיום מצוות התכלת. הרי לנו שלשיטתו אין מקום כלל לקיום מצוות התכלת מלכתחילה ללא חוטי הלבן.

וטעמו מתבאר יפה מדבריו בתחילת הלכות ציצית. וזה לשונו בהלכה א': "ענף שעושים על כנף הבגד ממין הבגד הוא הנקרא ציצית מפני שהוא דומה לציצית של ראש, שנאמר ויקחני בציצית ראשי, וזה הענף הוא הנקרא לבן מפני שאין אנו מצוין לצובעו, ואין לחוטי הענף מנין מן התורה". הרי לנו שפירוש המילה ציצית הוא חוטים נפרדים כשערות הראש. ובהלכה ב' ג' כתב: "ולוקחין חוט צמר שנצבע כעין הרקיע וכורכין אותו על הענף וחוט זה הוא הנקרא תכלת. נמצאו במצוה זו שני צווים, שיעשה על הכנף ענף יוצא ממנה, ושיכרוך על הענף חוט תכלת שנאמר ועשו

להם ציצית ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת". הרי שכריכת החוט על הענף היא מן התורה, ולא רק עצם נתינתו על הציצית (בסמוך לציצית ויחד אתה). ואיך נלמד ממה שנאמר "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת" שצריך לכרוך את חוט התכלת על הענף-הציצית? וצריך לומר שהמילה "פתיל" שנאמרה לגבי התכלת אין פירושה חוט. פתיל הוא דבר המתפתל ונכרך סביב דבר אחר. כמו שביאר רש"י את הכתוב בבראשית ל' פסוק ח': "נפתולי אלקים - מנחם בן סרוק פירשו במחברת (במדבר יט טו) צמיד פתיל, חבורים, מאת המקום נתחברתי עם אחותי לזכות לבנים. ואני מפרשו לשון (דברים לב ה) עקש ופתלתול, נתעקשתי והפצרתי פצירות ונפתולים הרבה למקום להיות שוה לאחותי". הרי שהענף אינו פתיל והפתיל אינו ענף, הציצית היא חוט שאינו נכרך סביב חוט אחר, ואילו הפתיל הוא הדבר הנכרך סביב הציצית, ופתיל זה צריך להיות תכלת. ייתכן שלדעת הרמב"ם כל פתיל בתורה הינו דבר הנכרך סביב דבר אחר, וכך גם יפרש את הכתוב (שמות ל"ט ג') "וירקעו את פחי הזהב וקצץ פתילים לעשות בתוך התכלת ובתוך הארגמן ובתוך תולעת השני ובתוך השש מעשה חשב", ואת דרשת הגמרא ביומא המובאת לעיל במניין הפתילים. פתילי הזהב אינם חוטי זהב בעלמא, אלא חוטים הנכרכים סביב יתר החוטים האחרים.

כך מתבארים דברי הרמב"ם אל נכון. מאחר שתכלת צריכה להיות פתיל, היא צריכה להיות נכרכת סביב הענף-הציצית. אחרת אי אפשר לקרוא בשם פתיל. לכן אם היה מוטל בבגד רק חוט של תכלת אין כאן מצוה כלל, שהרי התורה אמרה "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת". אבל אם היה פתיל תכלת, ונקרע הלבן של הציצית שוב לא נפסלה התכלת ונשארה בכשרותה.

כיוון שברור לנו שרק בחצי חוט מארבעה החוטים שמטילים על הכנף כורכים את שבעת החוטים האחרים (דהיינו באחד מתוך שמונה), הרי רק אחד מתוך שמונה נקרא פתיל ורק הוא צריך להיות תכלת. **החוט אינו צריך להיות תכלת, רק הפתיל הוא תכלת.** לכן רק אחד משמונה חוטי הציצית הוא תכלת, שאותו כורכים על הציצית והוא הפתיל.

נשאר לנו לברר אם לא עשו כך, אלא השתמשו בחוט תכלת שלם, שמקצתו פתיל ומקצתו שייך לענף-לציצית האם יצאו ידי חובה לשיטת הרמב"ם.

בפרק א' הלכה ו' כתב הרמב"ם לגבי סדר עשיית הציצית: "ולוקח חוט אחד מן הלבן וכורך בו כריכה אחת על שאר החוטין בצד הבגד ומניחו, ולוקח חוט התכלת וכורך בו שתי כריכות בצד כריכה של לבן וקושר, ואלו השלש כריכות הם הנקראין חוליא, ומרחיק מעט ועושה חוליא שניה בחוט של תכלת לבדו, ומרחיק מעט ועושה חוליא שלישית וכן עד חוליא אחרונה שהוא כורך בה שתי כריכות של תכלת, וכריכה אחרונה של לבן, מפני שהתחיל בלבן מסיים בו שמעלין בקודש ולא מורידין, ולמה יתחיל בלבן כדי שיהא סמוך לכנף מינה". הרי שהלבן הוא נחשב למין הכנף דווקא, ולא התכלת. וכן בפרק ב' הלכה ח': "טלית שהיא כולה אדומה או ירוקה או משאר צבעונין עושה חוטי לבן שלה כעין צבעה אם ירוקה ירוקין אם אדומה אדומין, היתה כולה תכלת עושה לבן שלה משאר צבעונין חוץ מן השחור מפני שהוא נראה כתכלת." הרי לנו שמה שהציצית צריכה להיות ממין הכנף, וזה הנקרא לבן - כמו שכתב בתחילת הלכות ציצית: "ענף שעושים על כנף הבגד ממין הכנף הוא הנקרא ציצית מפני שהוא דומה לציצית של ראש, שנאמר ויקחני בציצית ראשי, וזה הענף הוא הנקרא לבן מפני שאין אנו מצווין לצובעו", אסור שיהיה תכלת. כל צבע יכול להקרא "לבן" או "מין כנף" חוץ מן התכלת.

יתכן שביאור הדברים הוא שהענף-הציצית יכול להיות מכל צבע, כיוון שהדין היחיד שנכתב עליו בתורה הוא שיהיה ממין הכנף, שנאמר "ציצית הכנף". אבל אין הוא חייב להיות ממין הכנף הנה דווקא, אלא ממין שדרכו לעשות ממנו כנף. אבל הפתיל הוא עניין אחר מן הציצית, ונתייחד בכך שהוא תכלת. טלית שכולה תכלת הוא עניין חריג לגמרי ולא בו עסק הכתוב. אבל גם בטלית שכולה תכלת, שמין הכנף שבה היה צריך לכאורה להיות תכלת, מכל מקום הכרח הוא שהציצית לא תהיה דומה לפתיל, ודווקא הפתיל צריך להיות תכלת, ומותר שיהיה תכלת. אבל הציצית יכולה להיות מכל צבע שהוא ובלבד שלא יהיה תכלת. ולכן כל צבע חוץ מן התכלת כשר לציצית. ומה דאיתא במנחות מ' ע"א לגבי קלא אילן "לא יהא אלא לבן" הוא רק משום שהוא פסול לתכלת, אבל תכלת של ממש פסולה ללבן.

הרי שחוט שצבוע תכלת אינו יכול לשמש לציצית. ואף שהרמב"ם כתב בריש הלכות ציצית שאין לחוטי הענף מנין מן התורה, כבר עמד בכך מרן בכסף משנה והראה מקום להלכה י"ח שבפרק א': "וכן אם נתמעטו חוטי הציצית אפילו לא נשתייר מהם אלא כדי עניבה כשר, ואם נפסק החוט מעיקרו אפילו חוט אחד פסולה". הרי שאי אפשר לקיים מצוות ציצית כאשר חסר חוט מחוטי הענף, אף שהיה שם מלכתחילה, ולא כל שכן כאשר לא היה שם מנין חוטים מספיק לענף.

היות וחוט תכלת אינו כשר לציצית, אם יש שני חוטי תכלת (מתוך שמונה, או חוט אחד מתוך ארבעה) אין כאן פתיל ושבעה חוטי ציצית, אלא פתיל על ששה חוטי ציצית. אם כן חסר כאן חוט מחוטי הציצית מעקרו, ולא קיימו מצוות לבן.

אבל כיוון שמה שהתכלת אינו מעכב את הלבן הוא רק כאשר היה בתחילה לבן כהלכתו ונקרע כפי שראינו למעלה, כשאין מנין מספיק של חוטי לבן, גם מצוות התכלת לא נתקיימה, והבגד אסור בלבישה לגמרי כיוון שלבישתו היא ביטול מצות העשה של הלבן ושל התכלת גם יחד.

נמצא שהעושה כראב"ד, וק"ו העושה כרש"י ותוספות, לא קיים מצוות לבן ולא מצוות תכלת לשיטת הרמב"ם ותיקונו הוא רק קלקולו.

לעומת זאת אין כל ראייה שבין לשיטת הראב"ד בין לשיטת רש"י והתוספות מנין חוטי התכלת הוא דווקא כפי שמנו גם לעכב.

עוד יש לומר בעניין זה ש"כבר הורה זקן" (שבת נ"א ע"א) כמימרת רבי על רבי יוסי. הגאון מראדזין, בעל ספרי התכלת, שמסתבר שהוא הוא הגורם הראשון לחידוש החיפוש אחר התכלת ולקיום מצוותה, ושקטנו עבה ממותנינו, פסק כשיטת הרמב"ם והביא לה ראיות ותימוכין כמבואר במאמר פתיל תכלת עמוד קל"ג ואילך. לכן העושה כשיטה זו נוהג כדרך המקובלת בישראל מדורות עולם לפסוק כפי שפסקו גדולי עולם כשאין ראייה ברורה לחלוק עליהם (עי' טור חו"מ שלהי סימן כ"ה בשם הרא"ש).

לפי זה יש עוד לומר שמה שכתב הרמב"ם לחכמי לונל ש"יש לו לטוות חוט אחד מקצתו תכלת ומקצתו לבן", ולא לצבוע את החוט לאחר טווייתו הוא בדווקא ממש. כיוון שכתב בהלכה י"א ש"חוטי הציצית בין לבן בין תכלת צריכין טווייה לשם ציצית", והרי התכלת אינו ציצית אלא פתיל, נראה שצריך טווייה לשם פתיל וטווייה לשם ציצית. כל עוד הצמר אינו צבוע אי אפשר לטוות אותו לשם פתיל, כיוון שחוט אחד מקצתו פתיל ומקצתו ציצית. ולכן יש להזהר לעשות כפי שהורה הרמב"ם, לצבוע את הצמר בתכלת, ואז לטוות חוט אחד שמקצתו תכלת ומקצתו לבן.